

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

УДК 82.0

Кабіна Ю. Г.

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

ФУНКЦІЯ ХУДОЖНЬОГО ПАРАДОКСА В АНГЛІЙСЬКОМУ ЕСТЕТИЗМІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ О. ВАЙЛДА)

У статті розглядаються основні світоглядні засади англійського естетизму, які беруть свій початок у творчості О. Вайлда. Центральним художнім прийомом письменника є парадокс, амбівалентна сутність якого стає досконалим засобом вираження ідей естетизму. Конфлікти мистецтва і життя, краси і моралі стають основоположними не тільки для художніх, а й для публіцистичних творів англійського письменника О. Вайлда. Зауважимо, що цінність критичних есеїв автора для проголошення ідей естетизму зумовлюється використанням прийому парадокса, який функціонує на різних текстових рівнях. Дослідження зосереджено на особливостях застосування прийому художнього парадокса у творах О. Вайлда, які належать до різних жанрів.

Ключові слова: вікторіанство, естетизм, парадокс, опозиція, сенс, нонсенс.

Постановка проблеми. Застосування прийому художнього парадокса як способу відображення й осмислення дійсності має свою специфіку залежно від особливостей літературних та суспільних процесів окремо взятої доби. Друга половина XIX ст. в Англії ознаменована появою естетизму як реакції на моралізаторство та соціальний детермінізм вікторіанської епохи. Одним з основоположників цього мистецького руху став О. Вайлд, який не тільки майстерно застосовував прийом парадокса у своїх творах, а й сам позиціонував себе як «принц парадокса». Використання літературного парадокса для вираження світоглядних засад естетизму становить дослідницький інтерес та потребує ґрунтовного аналізу функціональних особливостей цього прийому у творчості письменника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчий спадок О. Вайлда був об'єктом досліджень закордонних та вітчизняних науковців. Серед них О. Акімова, Ж. Вайтлі, Дж. Вудкок, Р. Гленцер, Ж. Дельоз, Н. Семмелз та інші. Кожен із дослідників розглядав окремий аспект творчості письменника: філософію естетизму, реалізацію прийому парадокса в окремих творах О. Вайлда чи смислове навантаження парадоксів загалом.

Оскільки центральним прийомом письменника є саме парадокс, він неодмінно стає виразником естетичних поглядів автора, цей конкретний взаємозв'язок між смисловою наповненістю й такою незвичною формою вираження потребує більш ґрунтовного аналізу.

Постановка завдання. За необхідності дослідити особливості взаємозв'язків між світоглядними засадами естетизму та парадоксальними висловлюваннями, наявними у творах О. Вайлда, ми проаналізуємо специфіку реалізації естетичних поглядів письменника в межах прийому художнього парадокса, особливості його функціонування на різних структурно-композиційних рівнях тексту.

Виклад основного матеріалу. Однією із знакових постатей літератури другої половини XIX ст. був О. Вайлд, якого Р. Гленцер називав «великим парадоксом», зазначаючи, що коли письменник виступав у ролі ідеаліста, з нього насміхалися й приймали за дурня, а коли він вдягав маску циніка, ним захоплювалися та його дотепності віддавали належне [4, с. 10–11]. Дж. Вудкок зауважує, що парадокс є характерною рисою творчості письменника, тому що саме цей літературний прийом міг виразити амбівалентну природу

його ставлення до світу. Дослідник також звертає увагу на те, що єдиний роман О. Вайлда не дарма присвячений темі двійника («доппельгангера»). У цьому романі автор ніби розщепив себе надвоє: дотепному циніку Лорду Генрі протиставлений Доріан Грей, якому властиве бажання залишатися молодим якомога довше й пізнати сутність всього на світі [11, с. 9–10]. Висловлюючись настільки екстраординарно, щоб це неодмінно викликало резонанс у сучасників, письменник привертая увагу до суттєвих філософських питань та суспільних проблем.

На думку О. Акімової, парадоксальність О. Вайлда є відображенням культурно-історичних суперечностей його часу, оскільки його парадокс ґрунтується на парадоксальності суспільного та літературного життя вікторіанської доби, її ідеологічних та моральних уявлень. Науковець підкреслює, що концепцію О. Вайлда необхідно розглядати в контексті історії англійської літератури ХІХ ст. та філософії естетизму, ідейної течії, яка виникла як реакція на вікторіанство. Саме в цій атмосфері суперечливих ідей письменник обирає позицію поборника естетизму, для якого краса вище за мораль, мистецтво цінніше реальності, а насолода – найважливіше в житті. Письменник виступає проти вікторіанських упереджень та водночас протестує проти властивих суспільству вад. Філософія естетизму з індивідуалізмом і культом краси нерозривно пов'язана з філософією життя, яка ґрунтується на співчутті та толерантності щодо інших [1, с. 6–7].

Основні положення філософії естетизму закладені в збірці його есеїв «Наміри», зокрема в «Занепаді брехні» – критичному діалозі між Вівіаном та Сирілом про значення художньої уяви, краси та стилю для написання істинного літературного твору. Варто зауважити, що вся аргументація Вівіана реалізується у формі парадокса, а її правильність підтверджується низкою суперечностей. Він стверджує: *“Paradox though it may seem – and paradoxes are always dangerous things – it is none the less true that Life imitates art far more than Art imitates life”* [8] – («Це може здатися парадоксом – а парадокси завжди небезпечні, – та все-таки це правда: життя наслідує мистецтво значно частіше, ніж мистецтво наслідує життя»). Але Вівіан, здається, не розуміє, що все, що він каже, можна спростувати його ж аргументацією. Він називає щирість «огидною та нездоровою здібністю», із чого зрозуміло, що він надає перевагу перебільшенню та брехні. Його підтримка та захоплення неправдою породжує проблему того,

що читачеві складно прийняти хоча б щось із того, що він говорить, за правду.

Окрім того, Вівіан потрапляє в переплетіння суперечностей та парадоксів, коли намагається навести приклади із життя для того, щоб довести, що життя наслідує мистецтво. Він розповідає історію про чоловіка на ймення Містер Хайд, який потрапив у ситуацію, ідентичну тій, з якої починається «Дивна історія доктора Джекіла і містера Хайда». Завершуючи оповідь словами *“At least it should have been”* – («Принаймні так воно мало б бути»), Вівіан змушує читача поставити під сумнів правдивість усієї оповіді. Отже, він намагається змусити мистецтво своєї оповіді наслідувати життя в такий спосіб, ніби це життя наслідує мистецтво. Це дивне коло імітації існуватиме, доки читач вважатиме, що мистецтво має наслідувати форми життя, щоб бути правдоподібним, і навпаки, коли Вівіан розкаже свою історію, вона стане життям. Розмірковуючи над таким парадоксом, не можна сказати напевне, чи бреше Вівіан, чи каже правду.

Інший критичний діалог О. Вайлда «Критик як митець», в якому автор намагається покласти край розрізненню між образотворчим мистецтвом і критикою. Дискусія розпочинається з того, що Ернест задається питанням, чому критики не можуть просто залишити митців у спокої, маючи на увазі чітку різницю між художньою уявою, якій він віддає перевагу, та аналізом й самосвідомістю, до яких він ставиться із презирством. Гілберт, навпаки, намагається звести процеси креації та критики в одне ціле, зауважуючи, що критика є найчистішою формою висловлення особистих вражень від твору мистецтва і певним чином є більш творчою за творчість. Головна ідея есе закладена в такому висловлюванні: *“Criticism is in itself an art. And just as creation implies the working of the crucial faculty, and, indeed, without it cannot be said to exist at all, so criticism is really creative in the highest sense of the word. Criticism is, in fact, both creative and independent”* [7] («Критика – це мистецтво. І так само, як у творчості вирішальну роль відіграють особливі здібності, без яких нічого не створити, критика є творчим процесом у кращому сенсі цього слова. Критика, власне, є водночас і креативною, і незалежною»).

Окрім того, на думку Н. Семмелза, аргументація Гілберта сповнена непостійністю визначень: якісні художні твори відрізняються свідомим та обміркованим ставленням до них автора, самоусвідомленість і критика тотожні між собою, тому мистецтво й критика – теж саме. Дослідник зауважує, що такий парадокс також використову-

ється автором у «Занепаді брехні», коли він пере-
кручує й заперечує звичне уявлення про зв'язок
життя й мистецтва, надаючи одному концепту ті
якості, якими ми зазвичай характеризуємо інший
[5, с. 35–36]. Так, за допомогою ідейно-філософ-
ського парадокса О. Вайлд робить висновок, що
життя наслідує, а мистецтво створює. До речі, цей
парадокс більш явно зображений у романі «Пор-
трет Доріана Грея»: картина старіє, а Доріан зали-
шається молодим.

Основу сюжетного парадокса роману «Пор-
трет Доріана Грея», в якому розглядається спів-
відношення мистецтва й життя, становить контр-
аст між зовнішньою красою та внутрішньою
огидністю. Сюжетний парадокс вибудований на
існуванні портрета, який має надзвичайні власти-
вості: живий Доріан залишається таким же моло-
дим та красивим, як і в день написання портрета,
а всі зміни в його розбещеній натурі фіксує тільки
портрет. Отже, ніхто не бачить, який Доріан
насправді, а його моральний розпад відобража-
ється на полотні. Так О. Вайлд формулює суттєве
положення своєї філософії естетизму – людську
природу та сутність явищ може розкрити лише
мистецтво, тому автор цінує його вище за життя.

Портрет поступово змінюється відповідно до
вчинків Доріана, відображаючи його совість та
його істинну сутність, ніби дзеркало душі. Автор
іде всупереч загальноприйнятому тлумаченню
душі як чогось надприродного, тому вводить у
твір об'єкт – картину, яка є фізичним зображенням
змін, які відбуваються в душі людини. Крім того,
портрет є символом інверсії двох опозицій: мисте-
цтва й природи, тіла й духу. О. Вайлд застосовує
образ портрета для вираження основоположного
парадокса роману – роль картини полягає в поєд-
нанні суперечливих, на перший погляд, ідей. Після
того, як Доріан забажав вічної молодості, він нале-
жать одночасно і мистецтву, і природі. Його осо-
бистість розкололася на довершену й незмінну
фізичну форму та мерзенність його деградуючої
душі в портреті. Тільки за допомогою такого роз-
двоєння особистості автор має змогу наочно пока-
зати сутність своєї філософії естетизму. До речі,
багато про парадокс моральності й аморальності
Доріана каже його візит до опіумного дому. Як
естет наш герой мав би жити заради набуття різно-
манітного досвіду, сенсацій та, звісно, краси. Але
автор парадоксальним чином подає загальноприй-
няту мораль через концепт вини, яка з'являється,
коли Доріан намагається врятуватися від наслідків
естетичного образу життя, втрачаючи свідомість
під дією опіуму.

Крім сюжетного, у творі наявні образні та
логіко-мовленнєві парадокси. Образний пара-
докс втілює один із персонажів роману – лорд
Генрі Уоттон, який настільки майстерно володіє
пишномовством, що його висловлювання є часто
парадоксальними. Вустами цього героя автор
демонструє здатність робити дотепні ремарки, які
водночас виражають нападки О. Вайлда на мораль
та соціальну етику вікторіанців, викриваючи
пороки суспільства. Лорд Генрі – цинічний аристо-
крат, задоволений своїм життям і шлюбом. Однак
він зазначає: *“Those who are faithful know only the
trivial side of love, it is the faithless who know love’s
tragedies”* («Ті, що зберігають вірність у любові,
знають тільки тривіальний її бік; невірні – ось
хто пізнає любовні трагедії») [10, с. 11–12]; *“What
a fuss people make about fidelity! <...> Why, even in
love it is purely a question for physiology. It has noth-
ing to do with our own will. Young men want to be
faithful, and are not; old men want to be faithless, and
cannot, that is all one can say”* («І як тільки людям
кортить отієї постійності! <...> Таж навіть у
коханні це справа чисто фізіологічна. Наша воля
тут безсила. Молоді хочуть бути вірними, та не
бувають; старі хочуть бути невірними, та вже
не можуть. Ото й тільки») [10, с. 27]

Хоча лорд Генрі залишається вірним своїй
дружині, він багато говорить про подружню неві-
рність, лицемірні стосунки між тими, хто займа-
ється моралізаторством щодо вічної вірності одне
одному. З огляду на це, здається, що лорд Генрі
занадто цинічний, щоб вірити у віддане кохання,
але насправді він висміює вірність закоханих,
до якої так шанобливо ставляться аристократи,
та розмірковує над так званим чистим й віддан-
ним коханням у цьому прошарку суспільства.
Оскільки О. Вайлд сам належав до цього класу,
він бачив контраст між високою моральністю, яку
пропагують аристократи, і реальною ситуацією,
коли більшість шлюбів тримаються на статках та
можливості зайняти більш вигідне становище в
суспільстві. Тому подружні зради були нерідким
явищем серед знаті, на противагу представни-
кам нижчого класу, які здебільшого були вірними
своїм обранцям. Тож недивно, що саме лорд Генрі
за допомогою прийому парадокса висловлює
погляди автора на кохання й шлюб, висміює лиц-
емірні стосунки в аристократичному подружжі.
Окрім того, використання алітерації (*faithful,
faithless, fidelity* – «вірний», «невірний», «постій-
ність») надає парадоксальним висловлюванням
гармонійного звучання та сприяє естетиці худож-
нього мовлення роману.

Зауважимо також особливу естетику значення парадоксальних висловлювань, які часом переходять до площини нонсенсу, порушуючи логіку смислу. Наприклад, коли О. Вайлд пише про лорда Генрі, що *“he never means anything he says”* («він ніколи не має на увазі те, про що говорить»), і те ж саме – про місіс Еллонбі в «Жінці, не вартій уваги», це означає, що вони якраз і говорять про те, що думають. Але різниця між парадоксами лорда Генрі й гіркою правдою місіс Еллонбі в тому, що в першому випадку вони порушують логіку смислу, а в другому – логіку докси, тобто загальноприйнятої думки. Щодо цього Ж. Дельоз зазначає, що парадокс О. Вайлда репрезентує відмову від аристотелівської логіки смислу, яка заснована на законах ідентичності та суперечності. Така відмова, однак, не призводить до заміни однієї логіки смислу іншою, а відкриває нові шляхи умовиводів. Логіка смислу Ж. Дельоза встановлює особливий вид внутрішнього співвідношення між сенсом та нонсенсом, який також можна назвати модусом співнаявності [3, с. 80]. На думку Ж. Вайтлі, парадокс таким чином викриває недоліки концепту «правди в собі». Питання вже не стосується відношень «чи-чи», це радше застосування відношень типу «і те, й інше» [6, с. 260–261]. Так, в окремих випадках наявність сенсу не виключає наявності нонсенсу, тобто вони не є суперечливими поняттями в тому значенні, як правда виключає брехню.

Загалом, нонсенс трактується як те, що позбавлене сенсу, нісенітниця. Хоча нонсенс порушує взаємозв'язок з об'єктивною реальністю, у своїх межах він створює власну реальність, яка не орієнтується на ймовірне або реально можливе [2, с. 25]. У цьому і відмінність нонсенсу від

парадокса, який оперує поняттями об'єктивної дійсності, допомагаючи людині осмислити світ, в якому вона живе. Конгломерат нонсенсу і парадокса в літературі здатен створити досконале з естетичних позицій висловлювання, як, наприклад, у п'єсі «Як важливо бути серйозним» О. Вайлда: *“It is a much cleverer thing to talk nonsense than to listen to it”* [9] («Набагато розумнішою справою буде говорити нісенітницю, ніж слухати їх»). Це парадоксальне судження, на перший погляд, здається нісенітницею, але міркування про те, що висловлення безглузких думок потребує певних розумових зусиль, все-таки має сенс. Отже, поєднавши в одному твердженні сенс із нонсенсом, письменник відходить від традиції надавати останньому негативних властивостей, вважає його чимось, до чого треба прагнути й що треба захищати.

Висновки і пропозиції. У результаті аналізу творчості О. Вайлда в контексті англійського естетизму зауважимо, що автор застосовує прийом художнього парадокса як засіб не тільки осмислення, а й зображення дійсності, роблячи акцент на довершеній формі, яка викриває пороки вікторіанського суспільства. Цей прийом стає виразником естетичних ідеалів на ідейно-філософському, сюжетному, образному рівнях та навіть може сполучатися із нонсенсом, постулюючи одночасно наявність та відсутність смислу. Оскільки естетизм як мистецький рух відображений у літературі інших європейських країн, як-от Франції, Німеччини й Італії, доречними будуть дослідження впливу англійського естетизму на формування та реалізацію світоглядних засад цього руху у творчості С. Малларме, С. Георге, Г. д'Аннунціо й інших.

Список літератури:

1. Акимова О. Этика и эстетика Оскара Уайльда. СПб., 2008. 192 с.
2. Стрельцова Н. Парадокс и нонсенс: типология и причины появления. Синергия: электр. научно-практич. журнал. 2017. № 1. С. 18–27.
3. Deleuze G. Logic of Sense. Continuum, 2004. 403 p.
4. Glaenzer R. Decorative Art in America. N. Y., 1906. P. 9–12.
5. Sammells N. Wilde Style: The Plays and Prose of Oscar Wilde. Studies In Eighteenth and Nineteenth Century Literature Series. Routledge, 2000. 152 p.
6. Whiteley G. Oscar Wilde and the Simulacrum: The Truth of Masks. Routledge, 2017. 373 с.
7. Wilde O. The Critic As Artist. URL: <http://www.online-literature.com/wilde/1305/> (дата звернення: 27.11.2018).
8. Wilde O. The Decay of Lying. URL: <http://virgil.org/dswo/courses/novel/wilde-lying.pdf> (дата звернення: 28.11.2018)
9. Wilde O. The Importance of Being Earnest. URL: <https://www.gutenberg.org/files/844/844-h/844-h.htm> (дата звернення: 20.11.2018).
10. Wilde O. The Picture of Dorian Gray / ed. J. Gifford. Victoria, BC, 2011. 164 p.
11. Woodcock G. The Paradox of Oscar Wilde. London, 1949. 239 p.

**ФУНКЦИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПАРАДОКСА В АНГЛИЙСКОМ ЭСТЕТИЗМЕ
(НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ О. УАЙЛДА)**

В статье рассматриваются центральные особенности мировоззрения английских эстетов, берущие начало в творчестве О. Уайлда. Центральным художественным приемом писателя является парадокс, который благодаря своей амбивалентной природе становится совершенным способом выражения идей эстетизма. В художественных и публицистических произведениях О. Уайлда основополагающими становятся конфликты искусства и жизни, красоты и морали. Следует заметить, что ценность критических эссе автора для провозглашения идей эстетизма обусловлена использованием парадокса на разных уровнях текста. Исследование сосредоточено на особенностях применения приема художественного парадокса в произведениях О. Уайльда разных жанров.

Ключевые слова: викторианство, эстетизм, парадокс, оппозиция, смысл, нонсенс.

**FUNCTION OF LITERARY PARADOX IN ENGLISH AESTHETICISM
(BASED ON THE WORKS BY O. WILDE)**

The article focuses on the main peculiarities of aestheticism reflected in the works by O. Wilde who is considered to be the founder of this artistic movement. One of the main stylistic devices utilized by the author is paradox, which owing to its ambivalent nature can precisely disclose principal aesthetic ideas. Oppositions between art and life, beauty and morality build up the core of both literary works and essays by O. Wilde. Usage of paradox on different text levels enables the author to declare his aesthetic principles in a variety of ways which adds up to the value of his critical essays. Thus, the research is aimed to analyze the specifics of paradoxical statements functioning in the works by O. Wilde, that belong to different genres.

Key words: Victorian age, aestheticism, paradox, opposition, sense, nonsense.